

UOT:336

Şəmşad ƏLİZADƏ

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

Shamo.88@mail.ru

Rövşən MƏMMƏDOV

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, i.ü.f.d

rovshan877@gmail.com

**Azərbaycanda maliyyə bazarlarının turizm sektorunun
inkişafına təsiri**

**Влияние финансовых рынков на развитие
туристического сектора Азербайджана**

**Impact of financial markets on the development
of the tourism sector in Azerbaijan**

Xülasə: Son dövrlər iqtisadiyyatın davamlı olaraq inkişaf edən və gəlir gətirən sektorlarından biri turizm sektorudur. Təbii resursları məhdud olan bəzi ölkələr vardır ki, bu ölkələrdə turizm sektoru potensial, inkişaf etdirilməsi prioritet sayılan və ən çox gəlirli sahələrdən biri hesab olunur. Bu ölkələrdə turizm sahəsində zəruri tədbirlər görülür və bu sahənin daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində səylə çalışılır. Turizm sektorunun effektiv inkişafı üçün maliyyə resurslarının lazımi səviyyədə olması mühüm şərtlərdən biridir. Bu maliyyə resurslarının fasiləsizliyi və davamlılığı turizm sektorunun inkişafında əhəmiyyətlidir. Turizm sektorunun maliyyə resursları ilə təmin edilməsi maliyyə bazarlarının köməkliyi ilə reallaşır. Elə buna görə də maliyyə bazarları xidmət sektorunun ayrılmaz tərkib hissəsi sayılan turizm sektorunun inkişafında da böyük rol oynayır.

Açar sözlər: maliyyə bazarları, turizm, Azərbaycan, inkişaf, iqtisadiyyat

Резюме: В последнее время одним из самых быстрорастущих и прибыльных секторов экономики является туристический сектор. Есть страны с ограниченными природными ресурсами, в которых туристический сектор считается потенциальным, приоритетным для развития и одним из самых прибыльных направлений. В этих странах принимаются необходимые меры в области туризма и прилагаются усилия для дальнейшего улучшения этой области. Одним из важных условий эф-

фактивного развития туристической сектора является необходимым уровень финансовых ресурсов. Непрерывность и устойчивость этих финансовых ресурсов важны для развития туристического сектора. Обеспечение туризма финансовыми ресурсами осуществляется с помощью финансовых рынков. Вот почему финансовые рынки играют важную роль в развитии туристического сектора, который является неотъемлемой частью сектора услуг.

Ключевые слова: финансовые рынки, туризм, Азербайджан, развитие, экономика

Abstract: Recently, one of the fastest growing and most profitable sectors of the economy is the tourism sector. There are countries with limited natural resources in which the tourism sector is considered potential, a priority for development and one of the most profitable destinations. The necessary measures in tourism are being taken in these countries and efforts are being made to further improve this field. One of the important conditions of the effective development of the tourism sector is the required level of financial resources. The provision of tourism sector with financial resources is carried out with the help of financial markets. That is why financial markets play an important role in the development of the tourism, which is an inextricable part of the service sector.

Keywords: financial markets, tourism, Azerbaijan, development, economy

Giriş

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə resurslarının davamlı olaraq ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən daxili və xarici resursların iqtisadi inkişafa yönəldilməsini təmin edən maliyyə bazarlarının var olması böyük zərurət doğurur. Maliyyə bazarlarının mövcudluğu həm makroiqtisadi və həm də mikroiqtisadi səviyyədə maliyyə resursları ilə təmin edilmədə müstəsna rol oynayır. Bu səbəbdən ölkənin iqtisadi inkişafı maliyyə bazarları olmadan qeyri mümkündür. Dünya təcrübəsi göstərir ki, son illərdə maliyyə bazarlarının miqyasının və eləcə də beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin güclənməsi prosesi davam etməkdədir. Bu nöqteyi nəzərdən maliyyə bazarlarının qloballaşması və onların intensiv inkişafı bütövlükdə iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərir. Qeyd edək ki, maliyyə bazarlarının yaranması obyektiv xarakter daşıyır. Maliyyə bazarları dövlətin, eləcə də müəssisələrin davamlı və fasiləsiz fəaliyyəti nəticəsində daha da inkişaf etmişdir. Maliyyə bazarları bazarın ələ formasıdır ki, burada əmtəə qismində maliyyə resursları çıxış edir. Maliyyə bazarlarının əsas

məqsədi pul vəsaitlərinin səmərəli şəkildə səfərbər edilməsini və onların maliyyə resurslarına ehtiyacı olanlara təklifini təmin etməkdən ibarətdir. Buna görə də maliyyə bazarları pul vəsaitlərinin iqtisadi subyektlər arasında bölgüsünün reallaşdırılan bazarlar hesab olunur. Hal-hazırda maliyyə bazarları bir çox ölkələrin iqtisadiyyatında özünəməxsus rol oynayır. İqtisadiyyatın istər sənayə, istər kənd təsərrüfatı və istərsə də xidmət sektorunun maliyyə resursları ilə təmin edilməsində maliyyə bazarlarının rolu danılmazdır.

Son dövrlər iqtisadiyyatın ən perspektiv sahələrindən biri turizm sahəsi sayılır. Bu sektor həm yüksək cəlbədiciyi və həm də gəlir gətirmə qabiliyyəti ilə seçilir. Qeyd edək ki, turizm sektorunun effektiv inkişafı üçün maliyyə resurslarının lazımı səviyyədə olması mühüm şərtlərdən biridir. Çünki maliyyə resurslarının fasiləsizliyi və davamlılığı turizm sektorunun inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Turizm sektorunun maliyyə resursları ilə təmin edilməsi maliyyə bazarlarının köməkliyi ilə reallaşır. Elə buna görə də maliyyə bazarları xidmət sektorunun ayrılmaz tərkib hissəsi sayılan turizm sektorunun inkişafında da rol oynayır.

Turizmin təkmilləşdirilməsi və inkişafının təmin edilməsində bank sektorunun və sığorta sektorunun rolu böyükdür. Qeyd edək ki, banklar və sığorta şirkətləri ümumilikdə maliyyə bazarlarının əsas növlərindən sayılırlar. Müəyyən bir ölkənin turizm sektorunun inkişaf potensialına sözsüz ki, sığorta və bank sektoru müsbət təsir göstərir və onun effektiv fəaliyyətinə təkan verir. Belə ki, banklar turizmin makrosəviyyədə inkişafının təmin edilməsi məqsədilə güzəştli kreditləri ayırmaqla turizm sektorunun maliyyə vəsaitləri ilə təmin edilməsinə köməklik göstərir. Digər tərəfdən turizm sektorunda sığorta fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, turizm sektorunun sığortalanması, ümumilikdə sığorta bazarının və sığorta sisteminin inkişaf etdirilməsi turizm sektorunun inkişafı üçün çox faydalıdır. Bütün bu proseslər turizm sektorunun dinamik inkişafı ilə yanaşı onun cəlbədiciyi də yüksəldir.

Əminliklə qeyd edə bilərik ki, müasir dövrdə maliyyə bazarları Yaponiya, İngiltərə, ABŞ, İsveçrə kimi ölkələrdə daha inkişaf etmiş bir səviyyəyə çatmışdır. Lakin Azərbaycanda maliyyə bazarları bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdəki kimi tam təkmilləşmiş bir səviyyədə deyildir. Məhz bu baxımdan maliyyə bazarlarının fəaliyyətini təkmilləşdirmək, maliyyə bazarlarının inkişafı sahəsində zəruri tədbirlər görürək onların intensiv inkişafına nail olmaq, bundan əlavə onların iqtisadiyyatın digər sektorları ilə yanaşı turizm sektorunda da rolunu artırmaq bu gün qarşıda duran aktual məsələlərdən biri hesab olunur. Bu aktual məsələni yaxın gələcəkdə reallaşdırmaq isə son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Dünya iqtisadiyyatında maliyyə bazarlarının rolu və əhəmiyyəti

Maliyyə bazarı pul vəsaitlərinin hərəkətinin təşkilinin xüsusi forması olub, maliyyə münasibətləri sferasında alqı-satqı münasibətlərinin məcmusudur. Dünya iqtisadiyyatında maliyyə bazarları özlüyündə bir mexanizmə hesab olunur. Bu mexanizmi qiymətli kağızlarla, xüsusən səhm və istiqrazlarla və eləcə də qarşılıqlı əvəz edilən aktivlərlə ticarət reallaşdırır. Maliyyə bazarlarının bir sıra növləri vardır ki, bunları aşağıdakı kimi göstərə bilərik.

a. Pul bazarları – qısamüddətli, yəni müddəti 1 ilə olan qədər maliyyə və kredit əməliyyatlarını əhatə edən maliyyə bazarlarıdır. Onun tərkibinə banklararası və valyuta bazarları daxildir. Banklararası bazarda bankların və digər kredit təşkilatlarının müvəqqəti sərbəst pul vəsaitləri cəlb edilərək onların arasında əsasən qısamüddətli depozit şəklində yerləşdirilir. Banklararası kredit bazarı hər bir ölkənin maliyyə bazarında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, hər bir dövlətin mühüm makroiqtisadi tənzimləmə orqanı sayılan Mərkəzi Bank öz iqtisadi funksiyalarından əksəriyyətini bu bazar vasitəsilə həyata keçirir. Banklararası kredit bazarı qısamüddətli likvid artığı olan bankın digər banka borc verərək gəlir əldə etməsini, borc alan bankın isə qısamüddətli likvid ehtiyacını uzunmüddətli aktivlərindən istifadə etmədən ödəməsinə təmin edir. Pul bazarlarının növlərindən biri valyuta bazarıdır. Valyuta bazarı dedikdə, valyutaların ticarəti, yəni bir valyutanın digərinə dəyişdirilməsi həyata keçirilən pul bazarı sektoru başa düşülür. Hazırda valyuta bazarı dünya iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsi sayılır. Qeyd etmək ki, bəynəlxalq valyuta bazarı ayrı-ayrı dövlətlərin valyuta bazarlarından ibarətdir.

b. Kapital bazarları – uzun müddətli, yəni müddəti 1 ildən daha artıq olan maliyyə və kredit əməliyyatlarını əhatə edən maliyyə bazarlarıdır. Kapital bazarlarına orta və uzunmüddətli kreditlər və həmçinin səhmlər və istiqrazlar bazarı daxildir. Kapital bazarı dövlət və kommersiya təşkilatları üçün uzunmüddətli investisiya resurslarının əsas mənbələri hesab olunur. Pul bazarları əsasən qısamüddətli tələbatları ödəmək üçün yüksək likvidli vəsaitləri əhatə ediyi halda, kapital bazarları isə maliyyə resurslarına olan uzunmüddətli tələbatı əhatə edir.

c. Qiymətli kağızlar bazarı – müddətdən asılı olmayaraq qiymətli kağızların alınıb satıldığı bazardır. Qiymətli kağızlar bazarı maliyyə bazarının mühüm seqmentlərindən biri sayılır. Qeyd etməliyə ki, qiymətli kağızlardan həm kapital bazarında, həm də pul bazarında istifadə edilir. Qiymətli kağızlar bazarında həm qısa müddətli və həm də uzun müddətli qiymətli kağızlar alınıb satıla bilər. Qısa müddətli, müddəti əsasən 1 ilə qədər olan qiymətli kağızlara xəzinə notları, depozit sertifikatları, korporativ notlar aiddir. Uzun müddətli, müddəti əsasən 1 ildən daha artıq olan qiymətli kağızlara isə xəzinə bonları, korporativ bonlar, munisipal bonlar aiddir. Qiymətli ka-

ğızlar bazarı özü ilkin və təkrar bazarlara bölünür. İlkin bazar qiymətli kağızların emissiyası zamanı yaranır və burada maliyyə resursları səfərbər edilir. Yəni ilkin bazar qiymətli kağızların alqı-satqısının ilk dəfə həyata keçirildiyi bazardır. İlkin bazarda qiymətli kağızların yerləşdirilməsi iki yolla – investirlərə birbaşa müraciət və vasitəçilik yolu ilə həyata keçirilir. Təkrar bazar isə ilkin bazardan fərqli olaraq sövdələşməsi daha öncə reallaşmış qiymətli kağızların yenidən alqı-satqısının həyata keçirildiyi bazardır.

d. Sığorta bazarı – cəmiyyətin sığorta müdafiəsinin reallaşdırılması məqsədilə müəyyən sığorta fondlarının yaradılması, formalaşdırılması və bölgüsündə iştirak edən sığorta şirkətlərinin məcmusudur [3, s.48]. Sığorta bazarı həmçinin sığorta əməliyyatlarının həyata keçirildiyi, sığortalılarla sığortaçıların qarşılaşdığı bir məkandır. Sığorta bazarı sığorta sisteminin ən zəruri unsurlərindən biri hesab olunur. Sığorta bazarı maliyyə bazarlarının əsas növlərindən biri olmaqla iqtisadiyyatda mühüm rol oynayır. Belə ki, sığorta bazarının əhəmiyyəti əsasən iticamı istehsalın davamlılığının və tarazlığının təmin olunmasına özlünü göstərir.

Maliyyə resurslarının formalaşması, onun daha səmərəli bölgüsü və məqsədyönlü istifadəsinin təmin edilməsi məhz maliyyə bazarlarının köməyi ilə mümkün olaraq idarə olunur. Maliyyə bazarlarının yaranmasının vacibliyinin əsas amillərindən biri iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının qeyri-bərabər bölgüsüdür [1, s.22]. Çünki bu bölgü zamanı müəssisələrin bir qisminə maliyyə vəsaitlərinin artıqlığı, digər qismində isə çatışmazlığı üzə çıxır.

Maliyyə bazarları sərbəst pul vəsaitlərinə sahib olanlarla, pula ehtiyacı olanlar arasında maliyyə alətləri vasitəsilə və maliyyə təşkilatlarının iştirakı ilə vasitəçilik edən bir sistemdir. Onun əsas məqsədi yığının son istehlakçılar arasında bölüşdürülməsindən ibarətdir. Yəni bir sahədə maliyyə vəsaitlərinin artıqlığı, digər sahədə isə çatışmazlığı varsa, vəsaitin bir sahədən başqa sahəyə axını baş verir [5, s.70]. Təbii ki, bu axın maliyyə vasitəçiliyi və maliyyə bazarları vasitəsilə həyata keçirilir.

Natıq olaraq maliyyə resurslarının bir müəssisədən digərinə doğru hərəkəti təmin edilir ki, bu prosədə də maliyyə bazarlarının rolu böyükdür. Belə ki, pul vəsaitlərinin tələb və təklifə uyğun olaraq istiqamətlənməsində maliyyə bazarı vasitəçi rolunu oynayır. Məlum olduğu kimi, müasir dövrdə maliyyə resurslarının fasiləsiz olaraq iqtisadiyyata cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dünya ölkələrinin müxtəlif iqtisadi vəziyyətinə uyğun olaraq həyata keçirdiyi iqtisadi islahatlar isə bir çox ölkələrdə intensiv iqtisadi inkişafa səbəb olmuşdur. Bu baxımdan ümumilikdə maliyyə resurslarının iqtisadi inkişafa cəlb edilməsini təmin edən maliyyə bazarlarının mövcud olması son dövrlər zərurətə çevrilmişdir.

Maliyyə bazarları kapitalın səfərbər edilməsi, kredit təqdim olunması, maliyyə əməliyyatları mübadiləsinin həyata keçirilməsi və məhsul istehsalında maliyyə vəsaitlərinin səmərəli yerləşdirilməsi baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə bazarları pul vəsaitlərinin bir mülkiyyətçidən digərinə hərəkətini təmin etməklə, bazarda alıcı ilə satıcının birbaşa görüşməsi zamanı satışa çıxarılan aktivlərin real bazar qiymətlərini müəyyən etməklə, investora pulların ən səmərəli istiqamətlərə yerləşdirilməsi üçün məkan və şərait yaratmaqla və maliyyə ehtiyatlarının köçürülmə xərclərinin minimuma endirməklə dünya iqtisadiyyatında böyük rol oynayır [5, s.72].

Maliyyə bazarlarının maliyyətinə global səviyyədə baxsaq, vurğulaya bilərik ki, onlar regionlar, ölkələr və dünya miqyasında pul vəsaitlərini səfərbərliyə alıb toplayaraq, borc kapitalına çevirir. Bu isə kredit sistemi vəsaitlə regionlar, ölkələr arasında bölüşdürülür və notica etibarilə böyük ərazi miqyasında mənfəət normalarının enişməsinə və dünya iqtisadiyyatının inkişaf tempinin sinxronlaşmasına səbəb olur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə bazarları makroiqtisadi tarazlığın təmin edilməsinin, xüsusilə maliyyə sabitliyinə nail olunmasının mühüm alətidir. Hər bir ölkədə effektiv bazarın formalaşması ortaya çıxan böyük risklərin və təhlükələrin aradan qaldırılmasına müsbət təsir göstərir.

Əgər müəssisələr müstəqil şəkildə maliyyə vəsaitlərini qənaət edərək investisiya fəaliyyətini həyata keçirərsə, o zaman iqtisadi inkişaf maliyyə bazarları olmadan da reallaşdırmaq mümkündür. Lakin müəssisələrin investisiya qoyuluşları ilə onların yığımları arasında fərq nə qədər böyükdürsə, ölkədə yaranan yığım vəsaitlərinin son istehlakçılar arasında bölüşdürülməsi üçün səmərəli maliyyə bazarlarının mövcudluğuna bir o qədər çox zərurət yaranır [5, s.96]. İnkişaf etmiş maliyyə bazarlarının mövcudluğu sərbəst kapitalın müvafiq həcmimin və dövlətin iqtisadi inkişafının və iqtisadi artımının təmin olunması üçün son dərəcə əhəmiyyətlidir. Müəssisələrin qənaət etdikləri qədər investisiya fəaliyyətini həyata keçirməsi, onların bir çox investisiya layihələrindən imtina etməsinə səbəb ola bilər. Bu baxımdan, maliyyə bazarlarının inkişafı böyük məbləğdə maliyyə vəsaitlərinin səfərbər edilməsi əsasında böyük investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə imkan verir [7].

Maliyyə sistemi təkmilləşdikcə maliyyə bazarının formalaşmasında və inkişafında önəmli irəliləyiş baş verir. Belə ki, müxtəlif mülkiyyət formalı istehsal müəssisələri arasında vasitəçilik edən maliyyə bazarları iqtisadi resursların dövriyyəsinin tamamlanmasında misilsiz rol oynayır, kommersiya sahəsində əldə edilən nailiyyətlərin artmasına kömək edir, maliyyə resurslarının təmərəzləşməsinə və bu resursların iqtisadiyyatın daha səmərəli və yüksək likvid qabiliyyətli sahələrinə ödənilməsinə şərait yaradır. Maliyyə

bazarının əsasını tələb və təklif əsasında vasitəçilərin köməyi ilə kreditorlarla borc götürənlər arasında kapitalın yenidən bölüşdürülmə mexanizmi təşkil edir.

İstər inkişaf etmiş və istərsə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə investitorlar, əmanətçilər və borc alanlar maliyyə bazarlarının əsas iştirakçıları hesab olunur [4, s.78]. Burada investitorlar tələbatlarından artıq maliyyə ehtiyatlarına malik olan və investisiya kimi istifadə edən müəssisə və təşkilatlardır. Əmanətçilər şəxsi istehlakı azaltmaqla, müəyyən məqsədlər üçün müxtəlif yığımlar həyata keçirən fiziki və hüquqi şəxslərdir. Borc alanlar isə kifayət qədər maliyyə ehtiyatlarına malik olmayan və yaxud maliyyə ehtiyatının çatışmazlığını hiss edən müəssisə, təşkilat, həmçinin dövlət hakimiyyət orqanlarıdır.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər gücləndikcə və digər iqtisadi proseslər sürətləndikcə təbii ki, maliyyə bazarlarının da dünya iqtisadiyyatında rolu artır və intensiv inkişaf edir.

Lakin inkişaf potensialı baxımından maliyyə bazarları inkişaf etmiş ölkələrdə daha dinamik bir struktura malikdir və daim təkmilləşir. Bütövlükdə inkişaf etmiş maliyyə bazarları bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malik olur. Əvvəla inkişaf etmiş maliyyə bazarlarında yüksək sabitlik hökm sürür. İstər alıcıların, istərsə də satıcıların maraqlarının müdafiəsinin effektiv sistemi və bazarda əməliyyatları tənzimləyən təkmilləşmiş infrastruktur və qanunvericilik bazası mövcuddur. Digər tərəfdən bazarda fəaliyyət göstərən maliyyə alətlərinin yüksək likvidliyi və etibarlılığı məhz inkişaf etmiş maliyyə bazarlarına xasdır. Bundan əlavə inkişaf etmiş maliyyə bazarlarında dövlət nəzarəti, tənzimləmə və eləcə də bazarın səmərəliliyi yüksək səviyyədədir.

İnkişaf etməkdə olan maliyyə bazarları da bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki, inkişaf etməkdə olan maliyyə bazarları sabitliyin olmaması ilə səciyyələnir. Yəni, qiymətli kağızların məzənnəsi və faiz dərəcəsi kifayət qədər kəskin şəkildə tez-tez yüksəlir və ya düşür. Bu maliyyə bazarlarında inkişaf etmiş maliyyə bazarlarından fərqli olaraq risk daha yüksəkdir.

Digər tərəfdən bu bazarlarda sığorta sisteminin aşağı səviyyədə olması əsas səciyyəvi xüsusiyyətlərdən biri hesab olunur. Digər bir səciyyəvi xüsusiyyət bundan ibarətdir ki, inkişaf etməkdə olan maliyyə bazarlarında informasiya təminatı lazımi səviyyədə deyildir. Bundan əlavə bazar infrastrukturunun, eləcə də əhalinin inamının zəif olması və bazarın aşağı səmərəliliyi inkişaf etməkdə olan maliyyə bazarlarının daha bir səciyyəvi xüsusiyyəti sayılır. Nəhayət qeyd etməliyə ki, həm inkişaf etmiş və həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatında maliyyə bazarlarının rolu böyükdür

və iqtisadi inkişafın təmin edilməsində maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin effektivliyi mühüm amillərdən biridir.

1. Azərbaycanca maliyyə bazarlarının müasir vəziyyəti

Maliyyə bazarları hər bir ölkənin iqtisadi inkişafında müstəsna rol oynadığı kimi Azərbaycanın iqtisadi inkişafında da əhəmiyyətli rol oynayır. Azərbaycanca maliyyə bazarlarının formalaşması bilavasitə maliyyə təşkilatlarının yaradılması ilə bağlıdır. Təşkilati baxımından maliyyə bazarlarını maliyyə alətlərinin emissiyasını, alqı və satqısını həyata keçirən maliyyə təşkilatlarının məcmusu kimi baxmaq olar [6, s.75].

Ümumiyyətlə Azərbaycanın maliyyə bazarları pul bazarı, qiymətli kağızlar bazarı, sığorta bazarı və valyuta bazarı olaraq 3 qrupa bölünür. Hər bir ölkədə olduğu kimi Azərbaycanda da maliyyə bazarlarının əsas təyinatı maliyyə resurslarının istehlakçılar arasında səmərəli bölgüsünü təmin etməkdən ibarətdir. Azərbaycanda pul bazarının əsas orqanı Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı və bütün bank-kredit təşkilatlarıdır. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı bütün ölkələrin mərkəzi bankları kimi üstün mövqeyə malikdir. Qeyd edək ki, Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədinə qiymətlərin stabilliyinin təmin edilməsi, bankların fəaliyyətinə nəzarət edilməsi, bank sistemində ortaya çıxan problemlərin aradan qaldırılması və bank sisteminin effektivliyinin təmin edilməsi aiddir.

Mərkəzi Bank bir çox funksiyaları yerinə yetirir. Mərkəzi Bank əvvəla dövlətin pul və valyuta siyasətini həyata keçirir. Digər tərəfdən o, nağd pul dövryyəsinə təşkil edir, pul nişanlarının tədavülü buraxılmasını və tədavüldən çıxarılmasını həyata keçirir və manatın xarici valyutalara nisbətən rəsmi məzənnəsini müttəmədi olaraq müəyyən edir. Bundan əlavə Mərkəzi Bank qanunvericiliyi uyğun olaraq valyuta tənzimlənməsini həyata keçirir, bank fəaliyyətini lisenziyalaşdırır və tənzimləyir.

Azərbaycanda maliyyə bazarlarının mühüm hissəsini kommersiya bankları təşkil edir. Qeyd etməliyə ki, müasir kommersiya bankları müəssisələrə, təşkilatlara və eləcə də əhəliyə xidmət göstərən banklardır. Kommersiya bankları bank sisteminin əsas mexanizmi kimi çıxış edir. Azərbaycanda kommersiya bankları bank qanunvericiliyinə əsasən pul vəsaitlərini cəlb etmək, onları qaytarılma və müddətlik şərtləri ilə öz adından eləcə də öz hesabına yerləşdirmək və müştərilərin tapşırığına əsasən hesablaşma əməliyyatını aparmaq hüququna malikdir. Kommersiya bankları vəsaitlərin depozitə cəlb edilməsi, vəsaitlərin yerləşdirilməsi, müştərilərə kassa-hesablaşma xidmətinin göstərilməsi, pul köçürülməsi və kreditlərin verilməsi kimi funksiyaları yerinə yetirir. Kommersiya banklarının əməliyyatları bank funksiyalarının təcrübədə tətbiqindən ibarətdir. Qanunvericiliyə əsasən pul vəsaitlərinin əmanətlərə cəlb edilməsi, xüsusi cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına

kreditlərin verilməsi, fiziki və hüquqi şəxslərə hesabların açılması və əməliyyatların aparılması, müştərilərə kassa xidmətinin göstərilməsi, hüquqi və fiziki şəxslərdən nağd və nağdsız qaydada xarici valyutanın alınıb satılması kimi əməliyyatlar bank əməliyyatlarına aid edilir [2, s.36]

Azərbaycanda maliyyə bazarlarının ayrılmaz tərkib hissələrindən biri qiymətli kağızlar bazarı hesab olunur. Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının formalaşması 19-cu əsrin 80-ci illərinə təsadüf edir. O dövrdə 1886-cı ildə Bakı Əmtəə Birləşməsinin yaradılması ilə istiqraz və veksellərin kütləvi ticarətinə start verildi. XX əsrin əvvəllərində Bakıda vüsət almış neft yüksəlişi isə maliyyə vasitəçiliyinin və investisiya şirkətlərinin daha da canlanmasına təkan verdi. 1918-ci ildə isə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin yaradılması ilə Azərbaycan xalqının dövlət quruculuğu o cümlədən kapital bazarının inkişafı üçün yeni imkanlar açıldı.

Ümumiyyətlə Azərbaycanda maliyyə bazarlarının inkişafı 1995-ci ildən özümlü göstərmişdir. 1995-ci ildə Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilən iqtisadi islahatların ən mühüm istiqamətlərindən biri kimi özəlləşdirmə proseslərinə start verildi. Elə bu dövrdə 1000-dən çox səhmdar cəmiyyəti, təxminən 70 min səhmdardan ibarət investor təbəqəsi yarandı. 1998-ci ilin 30 dekabrında «Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında qiymətli kağızlar üzrə dövlət komitəsinin yaradılması» fərmanı ilə bu komitə yaradılmış bu isə Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının inkişafının bir mərhələsi idi. 2000-ci ildə isə Azərbaycanca Bakı fond birjəsi yaradılmış və Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarı daha da inkişaf etmişdir. Beləliklə bütün bu tarixi proseslərdən sonra yerli investorların bazaradakı aktivliyi yüksəldi, xarici investorlar ilk dəfə olaraq Azərbaycan kapital bazarlarına sərmayə qoymağa başladılar.

Bakı fond birjəsi Azərbaycanda maliyyə bazarları sahəsində müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bakı fond birjəsi Azərbaycanda daimi fəaliyyət göstərən qiymətli kağızların alqı-satqısı üçün xüsusi təşkil olunmuş qiymətli kağızlar bazarı hesab olunur. Bakı fond birjəsində uzunmüddətli investisiyalar və dövlət proqnozlarının maliyyələşməsi üçün vəsaitlər səfərbərliyə alınır, səhmdar cəmiyyətlərin səhmlərinin, istiqrazlarının, o cümlədən dövlət istiqrazlarının alqı-satqısı baş verir [8]. Bu baxımdan Azərbaycanın maliyyə bazarlarının inkişafında Bakı fond birjəsinin rolu böyükdür.

Azərbaycanın maliyyə bazarında özünəməxsus rol oynayan qurumlardan biri Milli depozit mərkəzidir. Milli depozit mərkəzi Azərbaycanda səhmdar cəmiyyətləri üçün mərkəzi reyestr və depozitar funksiyasını yerinə yetirir. Qiymətli kağızların Bakı Fond birjəsində siyahıya daxil edilməsi prosesinin bir hissəsi olaraq Milli depozit mərkəzi tərəfindən qeydiyyat alınır və şirkət səhmdarlarının reyestri aparılır [9]. Milli depozit mərkəzi in-

vestorlara müxtəlif xidmətlər təklif edir ki, buraya mərkəzi reyestr xidməti, səhmdarların reyestrinin aparılması, qiymətli kağızlara əqdörlərin reyestrinin aparılması, korporativ tədbirlərə dair xidmətlər, səhmdarların ümumi yığıncaqlarının çağırılması və fond birjasında bağlanan əqdörlər üzrə kllirinq və hesablaşmanın aparılması kimi xidmətlər aid edilir [9].

Hal-hazırda Azərbaycanın maliyyə bazarlarının müasir vəziyyəti inkişaf etmiş ölkələrdəki kimi, təkmilləşmiş bir səviyyəyə çatmamışdır. Qeyd edək ki, müasir dövrdə Azərbaycanın maliyyə bazarında bir sıra problemlər hökm sürməkdədir. Azərbaycanın maliyyə bazarları sahəsində mövcud olan problemlərdən biri əhalinin maliyyə bazarlarına inamının aşağı səviyyədə olmasıdır. Biz inkişaf etmiş maliyyə bazarlarının fəaliyyətinə nəzər salsaq görərik ki, bu maliyyə bazarları günü gündən dinamik şəkildə inkişaf edir. Fiziki və hüquqi şəxslər qiymətli kağızlar bazarında, sığorta bazarında və eləcə də bank sektorunda aktiv şəkildə iştirak edirlər. Bu baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdə fəaliyyət göstərən maliyyə bazarları yüksək gəlir əldə etməklə yanaşı ölkənin iqtisadi inkişafında da əhəmiyyətli rol oynayırlar. Digər bir problem ölkədə yığım normasının aşağı səviyyədə olmasıdır. Hal-hazırda ölkədə yığım normasının aşağı olması respublikanın maliyyə sisteminin iqtisadi inkişafa yüksək səviyyədə xidmət edəcək şəkildə formalaşmasına mane olur. Başqa bir ifadə ilə qeyd etsək, ölkədə iqtisadi inkişaf üçün zəruri olan investisiya xərclərinin maliyyələşməsi məqsədilə kifayət qədər maliyyə resursları səfərbər etmək potensialı aşağıdır.

Azərbaycanda maliyyə bazarının inkişafına və təkmilləşməsinə mane olan problemlərdən biri də milli iqtisadiyyatın dollarlaşması problemidir. İqtisadiyyatda dollarlaşma ölkədəki makroiqtisadi, siyasi destabilliyin, milli pul vahidinə olan iticimai etibarın olmadığı sosial-psixoloji mühitin nəticəsidir. Dollarlaşma milli pul vahidi olan manatın öz funksiyalarının lazımı səviyyədə yerinə yetirə bilməməsi səbəbindən nağd dolların dövriyyədə həm pul kimi, həm də pula alternativ yataının vasitəsi kimi formalarında təzahürünü ifadə edir. Lakin qeyd olunan bu problemlər Azərbaycanın maliyyə bazarında hökm sürsə də əminliklə qeyd edə bilərik ki, maliyyə bazarları Azərbaycanın iqtisadi inkişafında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Azərbaycanın maliyyə bazarlarının inkişafını təmin etmək və bununla da təkmilləşmiş bir maliyyə sisteminə nail olmaq dövlət səviyyəsində reallaşdırılması vacib olan makroiqtisadi məsələlərdən biridir.

Qeyd edək ki, Azərbaycanı yeni iqtisadi sistemin tələblərinə cavab verən və inkişaf etmiş maliyyə bazarlarının formalaşdırılması üçün ilk növbədə müvafiq normativ hüquqi baza və əlverişli makroiqtisadi mühit yaradılmalıdır. Artıq dünya təcrübəsində sübut edilmişdir ki, maliyyə bazarları iqtisadiyyata o vaxt səmərəli xidmət etmiş olur ki, onlar, tam sərbəst prin-

siplər əsasında fəaliyyət göstərsin. Digər tərəfdən maliyyə bazarlarının effektiv inkişafı üçün ölkədə sahibkarlıq inkişaf etdirilməli və bununla da əhalinin məşğulluq səviyyəsi yüksəldilməlidir.

Ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması və yerli investorların təşviq edilməsi ilə yanaşı xarici investorların da cəlb edilməsi ölkədə maliyyə bazarlarının inkişafına müəyyən qədər təsir göstərir. Bundan əlavə ölkədə hökm sürən və maliyyə bazarlarının inkişafına mane olan digər sosial-iqtisadi problemlər də vaxtında aradan qaldırılmalıdır. Ümumiyyətlə maliyyə bazarlarının Azərbaycanın iqtisadi inkişafında rolunu aşağıdakı kimi qeyd edə bilərik.

1. Maliyyə bazarları məşğulluğu təmin edir
  2. Maliyyə bazarları investisiya fəaliyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərir
  3. Maliyyə bazarları dövlət büdcəsinin formalaşmasında müstəsna rol oynayır
  4. Maliyyə bazarları ölkənin maliyyə sisteminin inkişafına müsbət təsir göstərir
  5. Maliyyə bazarları ÜDM artımında rol oynayır
  6. Maliyyə bazarları iqtisadi artımın və iqtisadi inkişafın təmin edilməsində rol oynayır
- 2. Azərbaycanı turizm sektorunun inkişafında maliyyə bazarlarının rolu**

Turizm sektoru xidmət sektorunun ayrılmaz tərkib hissələrindən biri sayılır. Son dövrlər bir çox ölkələrin iqtisadiyyatında turizm sektoru özünəməxsus və əhəmiyyətli yer tutur. Qeyd edək ki, müasir dövrdə turizm sektoru Azərbaycan iqtisadiyyatında da böyük rol oynayır və böyük həcmdə gəlir gətirən sahələrdən biri sayılır.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan hələ qədim dövrlərdə Böyük İpək Yolu üzərində mühüm dayanacaq kimi tanınan bir ölkə olmuşdur. Qədim müəlliflərin məlumatlarına görə Böyük İpək Yolu nun ən fəal hərəkətli trasslarından biri Qafqaz Albaniyasının ərazisindən keçirdi. Bu yol elmi dairələrdə Strabon yolu kimi daha məşhurdur. Belə ki, filosof və tarixçi Strabon bu yol haqqında ilk dəfə mufəssal surətdə ətraflı məlumat vermişdir. Strabonun yazdığına görə hind mallarının böyük əksəriyyəti Orta Asiya ərazisindən keçərək Kaylarla Gürqan (Xəzər) dənizinə, sonra daniz vasitəsilə Albaniyaya və Kir (Kür) çayı ilə İberiyaya (Şərqi Gürcüstan), oradan isə Pont Evksinskiyə (Qara dənizə) aparılırdı. Böyük İpək Yolu trasları üzərində yerləşən şəhərlərin mühüm rolu qeyd olunurdu [10]. Bu ticari fəaliyyətlər sübut edir ki, Azərbaycanı hələ tam qədimdən turizmin inkişafı üçün əlverişli şərait olmuşdur.

Hal-hazırda Azərbaycan turizmin inkişaf etdiyi sayılıb seçilən ölkələrdən biridir. Belə ki, Azərbaycan kontekstində ölkənin diversifikasiyası, regionların inkişafı üçün məhz bu sektor mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Turizm Azərbaycanın rəqabət potensialı çox yüksəkdir. Ölkənin təbii sərvətləri, rəngarəng iqlimi, zəngin tarixi-mədəni irsi bir çox ölkələrdən turist cəlb etmək üçün mühüm zəmin yaradır. Bununla bərabər, Azərbaycan dövləti turizm sahəsinin inkişafını iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru üzrə prioritet istiqamət elan edib. Qeyd etməliyə ki, son 10 il ərzində ölkədə turizmin inkişafı ilə bağlı görülən işlər, aparılan islahatlar, qəbul edilən dövlət proqramları və digər zəruri fəaliyyətlər bunu bir daha sübut edir. Bu tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda turizm sahəsi yeni bir mərhələyə qədəm qoymuş, ölkə dünyada yeni turizm məkanı kimi tanınmağa başlamışdır [11]. Azərbaycan millətinin qonaqpərvərliyi, ölkədə multikultural dəyərlərin qorunması, bütün dinlərə hörmətlə yanaşılması və ölkənin zəngin mədəniyyətə malik olması turizmin inkişafına təsir edən əsas amillər hesab olunur.

Azərbaycanda turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi dövlət səviyyəsində qarşıya qoyulan əsas prioritet məsələlərdən biridir. Qeyd edək ki, ölkədə turizm sektorunun inkişafı üçün potensial maliyyə resurslarının cəlb edilməsi əsas faktorlardan biri sayılır. Bu proses isə təbii ki, maliyyə bazarlarının köməyiylə reallaşır. Ölkədə turizmin inkişafı sahəsində maliyyə bazarları olaraq banklar müstəsna rol oynayır. İqtisadiyyatın hər bir sahəsində olduğu kimi turizm sahəsində də müəssisələr müəyyən maliyyə çətinliyi ilə üzləşə bilər və ya bütövlükdə turizm sektorunda maliyyə problemi yarana bilər. Bu vəziyyətdə banklar uzun müddətli və aşağı faizli kreditlər verməklə turizm sektorunun maliyyə problemini aradan qaldıra bilər. Digər tərəfdən kommersiya bankları ölkədə pul siyasətinin həyata keçirilməsində iştirakçı rolunu oynayır. Çünki, pul siyasəti qiymətlərin stabilliyinin təmin edilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən həyata keçirilən məqsədyönlü tədbir hesab olunur. Qiymətlərin gözlənilmədən qalxıb düşməsi hər bir sahədə olduğu kimi, turizm sahəsində də ola bilər və bu proses bir iqtisadi problem sayılır. Bu baxımdan turizm sektorunda qiymət stabilliyini təmin etmək məqsədilə Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi pul siyasətində kommersiya bankları da iştirak etdiyindən, biz onların bu siyasətdə böyük rolu olduğunu qeyd edə bilərik.

Azərbaycanda turizmin inkişafında sığorta sektoru da mühüm rol oynayır. Maliyyə bazarları kimi sığorta şirkətləri turizm sektorunda sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsində müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta sahəsində fərdi qəza sığortasının, tibbi sığortanın və səyahət sığortasının inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi ölkədə turizmin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Çünki səyahət edəcəyi öl-

kədən asılı olmayaraq turistlər hər zaman o ölkədə xoşagəlməz və bədbəxt hadisə ilə üzləşə bilərlər. Bu baxımdan yuxarıda qeyd olunan sığorta növləri üzrə turistlərin sığortalanması onlarda inam və etibar daha da yüksəldir. Ümumiyyətlə bütövlükdə ölkə səviyyəsində sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi, sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi və sığorta fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması bütövlükdə iqtisadi inkişafı yanaşı turizm sektorunun inkişafına da müsbət təsir göstərir.

Son zamanlar bir çox turizm müəssisələri xarici maliyyələşdirmə ehtiyacı ilə üzləşir. Bu proses olduqca təbii hesab olunur və bunun mütləq müəssisənin maliyyə çətinliyində olduğunu göstərdiyini düşünməməliyik. Xarici maliyyəni cəlb etmək hansı mərhələlərdə lazım ola bilər? Xarici maliyyələşdirmə ehtiyacları turizm müəssisələrinin inkişafının istənilən mərhələsində yarana bilər. Bu, xüsusən tez-tez başlanğıc səviyyəsində, yeni bir iş layihəsi həyata keçirmək və bazara çıxarmaq üçün fəndreyzing lazım olduqda olur. Ancaq bu mərhələnin maliyyələşdirilməsi müəyyən qədər çətindir.

Turizm müəssisələrinin inkişafının ikinci mərhələsində, iş ideyası artıq müəyyən bir məhsulda təcəssüm olunduqda və iqtisadi hesablamalar olduqda, xarici maliyyələşdirmə ehtiyacları da ortaya çıxır. Eyni zamanda, müəyyən bir investisiya qoyuluşu şanslı əhəmiyyətli dərəcədə artır.

Üçüncü mərhələdə, müəssisə artıq bir məhsul yaratdıqda və bunu bazara uğurla satarkən, yəni də biznesin inkişafı üçün əlavə maliyyələşdirməyə ehtiyac duyacaq və əksər hallarda xarici kapital cəlb etmədən bunu etmək qeyri-mümkündür. Bir müəssisənin xarici maliyyəyə ehtiyacı ola biləcəyi xüsusi vəziyyətlər aşağıdakı kimidir:

- işin cari ehtiyaclarının ödənilməsi (dövryyə vəsaitlərinin maliyyələşdirilməsi, borc öhdəliklərinin ödənilməsi);
- mövcud sənaye sahələrinin genişləndirilməsi (modernləşdirilməsi) (dövryyə vəsaitlərinin əlavə maliyyələşdirilməsi)
- şirkəti böhrandan çıxarmaq;
- digər müəssisələrin satın alınması.

Xarici maliyyə mənbələrini tapmaq və cəlb etmək hər bir turizm müəssisəsi üçün ən ümumi və vacib vəzifələrdən biridir. Buraya potensial investorum müəyyən edilməsini də əlavə edə bilərik. Potensial bir investorum seçməndə səhv etməmək üçün pulunu başqasının şirkətinə yatıraraq hansı məqsəd güddüyünü anlamalıyıq. Bu və ya digər xüsusiyyətdən asılı olaraq investorumları bir neçə təsnifatı mövcuddur. Ümumiyyətlə investorumların aşağıdakı növləri vardır.

Mütəxəssislər: Bunlara investisiya qərarları vermə, investisiya idarəçiliyi sahəsində xüsusi biliklərə və lazımı təcrübələrə sahib olan şirkətlər və

ya şəxslər daxildir. Bu investirlər açıq şəkildə ifadə edilmiş investisiya prioritetlərinə əsaslanaraq qərarlar qəbul edirlər.

Qeyri-peşəkarlar: Bunlar investisiya qərarları vermək və onların effektivliyinə nəzarət etmək üçün aydın meyarları olmayan böyük və ya kiçik qeyri-maliyyə şirkətləri və şəxslərdir. Investisiya onların peşə fəaliyyəti deyil.

Firıldaqçılar: Bunlar şübhəli hədəfləri olan investirlərdir. Səhmləri inflyasiya ilə müəssisənin aktivlərinin daha da çıxarılması ilə geri alırlar.

Strateji investirlər: Bu investitor qrupu, işin idarəedilməsi, satış bazarları, istehsal prosesi əlaqələri və strateji mövqelərini gücləndirən hər şeylə maraqlanırlar. Bu investirlər böyük, uğurla inkişaf edən şirkətlərə və ya layihələrə investisiya qoymağı üstün tuturlar.

Portfel (maliyyə) investirləri: Bu investitorlar hər şeydən əvvəl, bir müəssisənin və ya səhmlərin dəyərini artım potensialı ilə maraqlanırlar. Portfel investitoru sərmayə qoyduğu müəssisənin rəhbərliyində birbaşa iştirak etmir, lakin iş üçün müəyyən tələblər qoyur. Şəffaflıq, hədəflərin olması və inkişaf etdirilməsi bir strategiya, layihədən özünün çıxma ehtimalını təmin edir.

Müəssisə investirləri: Bu investirlər digər investitorlardan əsas fərqi, yüksək risk səviyyəsi olan layihələrə pul yatmaq, yeni bir xidmət və ya məhsul istehsalını reallaşdırmaqdan ibarətdir. Digər tərəfdən bu investitorlar lazımı vəsait infuziyası ilə böyüyə bilən kiçik müəssisələrlə maraqlanırlar.

Mühafizəkar investirlər: Bu investitorlar riskləri minimuma endirərək müvafiq tədbirlər görərək təhlükəsiz bir investisiya təmin etməyə çalışan və sığortalanmış investisiya strategiyalarına riayət edən investitorlardır.

Qeyd edək ki, investitor seçmək və investisiyadan mənfəət qazanmaq çox vaxt apara bilər, çünki yalnız investitor seçimini deyil, əlavə vəsait cəlb etmək üsullarını və vasitələrini də yaxşı bilmək lazımdır. Əlavə vəsait cəlb etmək məqsədilə borc kapitalının necə cəlb ediləcəyi seçimi bir çox amillərdən asılıdır: buraya turizm müəssisəsinin ölçüsü, investisiya gəliri perspektivləri və girov üçün aktivlərin mövcudluğu daxildir. Burada borc kapitalı və bank krediti müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Borc kapitalı vəziyyətində bəyənədiyi layihəyə sərmayə qoyan investitor borc alıb şirkətdən ayrılır. Nəticədə əslilə olmayaraq, qoyulmuş bütün vəsaitlərin müvafiq müqavilə əsasında qaytarılacağı güman edilir. Bank krediti bank tərəfindən müəyyən bir müddətə və müəyyən şərtlərə müəyyən bir məbləğ verilməsini əhatə edən ən ümumi üsuldur.

Maliyyə-kredit əməliyyatlarında əsas yerlərdən birini faktoring tutur. Faktoring, göndərilən mallar və göstərilən xidmət üçün pul tələbinin verilməsinə cavab olaraq təchizatçıya təminatlı vəsait təmin edilməsindən ibarət olan ticarət kreditləşməsinin xüsusi bir formasıdır. Faktoring şirkəti

mallar üçün vəsait tələb etmək hüquqlarının yeni sahibi olur. Ümumiyyətlə, faktoringlə təchizatçı pulu alıcıdan tədarük müqaviləsi çərçivəsində alacağından daha tez alır, halbuki faktor malların dəyərini 90% -ni bir anda ödəyə bilər. Məbləğin qalan hissəsi alıcı malın alındığı təsdiq etdikdən və ya ödəmə etdikdən sonra tədarükçünün payına düşür. Maliyyələşdirmənin cəlb edilməsinin hər hansı bir üsulu kimi, faktoring də bir faktorun xidmətləri üçün komissiya şəklində ödəniş təmin edir. Faktoringə ehtiyac fors-majör vəziyyətində bir şirkət üçün yarana bilər, çünki çox vaxt dövriyyə vəsaitlərini müxtəlif faktoring sxemlərinin köməyi ilə qısamüddətli kreditlərin köməyindən daha ucuz başa gəlir.

Bank-kredit əməliyyatlarında əsas yerlərdən birini də bank zəmanəti tutur. Bank zəmanəti, hər hansı bir müqavilə üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün əsas sayılan bir sənəddir. Belə ki, hüquqi şəxsin tələbi ilə bank müştəriyə təminatla uyğun olaraq tələb olunan məbləği ödəmək barədə yazılı öhdəlik verir. Bu halda zəmanət komitenti tərəfindən müqavilənin düzgün icrası üçün sığorta rolunu oynayır. Əks təqdirdə, bank ondan müştəriyə zəmanət altında ödədiyi məbləği yığır. Ümumiyyətlə, bank zəmanətinin verilməsi müxtəlif tenderlərdə iştirak edənlər və dövlət müqavilələri bağlayan təhlükəsizlik rolunu oynayır və əlavə olaraq B2B sahəsində (müqavilədə əvvəlcədən ödəniş nəzərdə tutulursa) və ya ƏDV-nin geri qaytarılması üçün bir vəsait kimi istifadə olunur. Yalnız maliyyə vəziyyəti bankda şübhə doğurmayacaq şirkətlər bank zəmanəti ala bilər.

İstiqraz buraxılışı bank krediti üçün alternativ olan xarici maliyyələşdirmə üsulu hesab olunur. Emissiyanın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, istiqrazlar üzrə faiz dərəcəsi emitent şirkətin özü tərəfindən müəyyən edilir və ümumiyyətlə bank krediti faizindən aşağı olur. Tipik olaraq, istiqrazlar yüksək nominal dəyərli ilə buraxılır və böyük investitorlara yönəldilir. Emitent ayrıca istiqrazlar üzrə borcun ödəmə tarixini müstəqil olaraq təyin edir və potensial kreditörün tarixində də məhdudlaşdırıla bilər. Bəzən istiqraz buraxmaq bank kreditindən daha çox vəsait toplaya bilər. Buraxılış proseduru olduqca mürəkkəbdir. Bu vəsait toplama üsulu yalnız böyük şirkətlər üçün uyğundur.

Səhmlərin buraxılışı xarici maliyyələşdirmədə istifadə edilən geniş yayılmış bir üsuldur. Bu proses qanunla müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir və müəssisənin yeni səhmlərinin buraxılışı və bazarda yerləşdirilməsi məqsədi daşıyır. Məsələn, istehsalın genişləndirilməsi və ya təşkilatın cari fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün investitorlardan əhəmiyyətli vəsait cəlb etməyə imkan verir. Bununla yanaşı, şirkətin əmlakının bir hissəsi, fəaliyyətinə təsir etmək hüququ alan səhmdarların mülkiyyətinə çevrilir. Bir qayda olaraq, səhm emissiyası səhmdar cəmiyyətləri formatında böyük şir-

kətlər tərəfindən həyata keçirilir. Birbaşa investisiyalar da xarici maliyyələşdirmədə istifadə edilən effektiv üsullardan biridir. Bu metodun məhiyyəti ondan ibarətdir ki, investor şirkətin ortağ sahibi olaraq birbaşa mülkiyyət hüquqlarını əldə edir. Birbaşa investisiya ilə müəssisənin fəaliyyətinə ən böyük investovun cəlb edilməsi nəzərdə tutulur: o, sadəcə pul qoyub mənfəət gözləmir, təmsilçisini direktorlar şurasına təyin etməklə və ya şəxsin iştirak etməklə bütün işi fəal şəkildə təsir edə bilər. Eyni zamanda, pul portfel investisiyalarından fərqli olaraq həmişə real istehsalə yatırılır. Birbaşa investisiyalarla, investor nəzarət səhmlərinin və şirkətin nizamnamə kapitalında əhəmiyyətli bir payın sahibi olur. Təcrübə göstərir ki, bir çox turizm müəssisələri müstəqil olaraq hansı maliyyələşdirmə metodunun onlar üçün daha uyğun olduğunu və investovaların müəyyən bir işə investisiya qoymağı qəbul etməsi ehtimalı barədə müstəqil olaraq qərar verməkdə çətinlik çəkir. Bu vəziyyətdə müttəxəssislərin tövsiyələrindən və köməyindən istifadə edilir. Son olaraq qeyd etməliyik ki, turizmin inkişafında bir çox amillərlə yanaşı maliyyə resurslarının vaxtında cəlb edilməsi və davamlılığı amili də əhəmiyyətlidir. Bütün bu proseslər maliyyə bazarlarının vasitəsilə həyata keçirilir. Bu baxımdan əminliklə söyləyə bilərik ki, Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafında maliyyə bazarlarının rolu əvəzsizdir.

Nəticə

Turizm iqtisadiyyatın mühüm sahələrindən biri hesab olunur. Son dövrlər turizm bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatında böyük rol oynayır. Əsasən turistik bölgələrin çoxluğu, ölkələrin zəngin mədəniyyət irsi, qədim tarixi abidələrin mövcudluğu ölkələrin turizm potensialına təsir edən əsas amillərdir. Qeyd edək ki, bir çox ölkələrdə iqtisadiyyatın digər sektorları bir o qədər inkişaf etməmişdir. Lakin buna baxmayaraq, turizm sektoru üçün əlverişli mühit vardır. Bu ölkələr turizmi daha da inkişaf etdirmək, onun iqtisadiyyata təsirini artırmaq məqsədilə bu sahədə müəyyən zəruri tədbirlər görməkdədir. Qeyd edək ki, Yunanıstan, İspaniya, Türkiyə, İtaliya kimi ölkələr turizmin inkişaf etdiyi əsas ölkələr sayılırlar.

Vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan da turizmin inkişaf etdiyi ölkələr sırasındadır. Müasir dövrdə Azərbaycana dünyanın bir çox müxtəlif ölkələrindən turistlər ziyarət etməkdədir. Azərbaycanda turizmin inkişafı ölkənin əlverişli coğrafi mühiti, mülayim iqlimi, zəngin tarixi və mədəniyyəti, əhalinin qonaqpərvərliyi ilə bağlıdır. Bütün bu amillərin Azərbaycanda mövcud olması turizmin inkişafına öz töhfəsini verir. Lakin Azərbaycanda turizmin inkişafı üçün maliyyə resursları ilə təmin olunma amili də unudulmamalıdır. Çünki bir ölkədə turizmin inkişafı üçün nə qədər əlverişli şərait olursa olsun, o ölkədə maliyyə resurslarının qənaətbəxş olmaması turizmin inkişafına ciddi şəkildə mane olacaqdır.

Turizm sektorunun maliyyə resursları ilə təmin olunmasında və bu sektorun maliyyə problemlərinin aradan qaldırılmasında maliyyə bazarları müstəsna rol oynayır. Təbii ki, burada əsas pay bank sektorunun üzünə düşür ki, banklar turizm sektorunda mövcud olan maliyyə problemlərinin aradan qaldırılmasında əhəmiyyət daşıyır. Bundan əlavə turizm sektorunun sığortalanması, ayrı-ayrı sığorta növlərinin təkmilləşdirilməsi, turistlərin fərdi qəza, tibbi və səyahət sığortaları ilə sığortalanması da bu sahədə maliyyə bazarlarının bir növü sayılan sığorta bazarının fəaliyyətinin əhəmiyyətini göstərir.

Tədqiqat işinin nəticəsi olaraq qeyd edə bilərik ki, maliyyə bazarları Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Lakin maliyyə bazarları təkcə turizm sektorunun inkişafında yox, eləcə də məşğulluğun təmin edilməsində, ÜDM-nin artımında, maliyyə sisteminin inkişafında, dövlət büdcəsinin formalaşdırılmasında da rol oynayır. Bu baxımdan Azərbaycanda maliyyə sisteminin effektivliyinin reallaşdırılması, iqtisadi inkişafa nail olunması və eləcə də turizm sektorunda inkişafın əldə olunması məqsədilə maliyyə bazarlarının fəaliyyəti təkmilləşdirilməli və onların inkişafı təmin olunmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Ataşov B.X. Maliyyə Bazarları, Bakı, 2016, 455 s.
2. Rzayev R.M. Pul, kredit və banklar, Bakı 2000, 302 s.
3. Xankişiyev B.A. Sığorta fəaliyyətinin əsasları, Bakı, 2006, 274 s.
4. Saunders A. Financial markets and institutions, New York, 2017, 784 p.
5. Барулин С.В. Финансы. Учебник. Москва, 2010, 258 с.
6. Поляк Г.Б. Финансы. Учебник, Москва, 2011, 321 с.
7. <https://azkurs.org/cebriylova-semail-israfil-qz-azerbaycanda-maliyye-bazarnn-form.html?page=2>
8. www.bfb.az
9. www.mdm.az
10. https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbycanda_turizm
11. <https://interaztv.com/society/78193>